

Hans Anten

Anneke van Luxemburg-Albers, *Betreft Bint: Bint van Bordewijk modernistisch bekeken*. Z.pl., 2002. 233 pagina's.

Bint, de korte roman van F. Bordewijk uit 1934, is een literaire gebeurtenis en een fascinerend fenomeen in de Nederlandse cultuur; het boek is de eerste succesvolle modernistische Nederlandse roman. Deze kwalificaties zijn afkomstig uit *Betreft Bint: Bint van Bordewijk modernistisch bekeken*, de studie waarop Anneke van Luxemburg-Albers op 14 maart 2002 aan de Universiteit van Amsterdam bij Mieke Bal promoveerde. De talloos vele reflecties op *Bint* laten zien dat Bordewijks derde roman een intrigerende en in sommige opzichten controversiële tekst is die 'leeft'. Niet in de laatste plaats heeft de auteur dat effect bereikt door, wat hij noemde, de 'kracht van het zwijgen': het expliciteren van verklaringen en uitleg achtte Bordewijk in die tijd een voetval voor de gemakzucht van de luie lezer. De meeste schrijvers, aldus Bordewijk in een interview uit 1935, 'maken 't het publiek te makkelijk: het is misschien wel gewenst, maar het is niet strikt noodzakelijk, dat men over hun boeken nadenkt. Dit is bij mijn boeken wèl een vereiste, aangezien met de laatste bladzij de oplossing er niet is: die moet de lezer zelf vinden, fantaseren'. Bordewijk doet hier een modernistisch appèl op de lezer die zich geactiveerd weet door intrinsieke meerduidigheid. Het is onder meer deze tekstuele ambiguïteit die ervoor zorgt dat de roman 'gymnastiek voor het brein van de lezer' is, om het te zeggen in de woorden van *Bints* protagonist leraar De Bree.

Met een vijftal artikelen, gepubliceerd tussen 1990 en 1999, leverde Anneke van Luxemburg een substantiële bijdrage aan de permanente discussie over *Bint*. Het zijn deze teksten, aangevuld met haar in 2001 in het tijdschrift *Literatuur* verschenen artikel over het verhaal 'Keizerrijk', die gebundeld de inhoud uitmaken van de hier besproken studie. Uiteraard zijn de zes artikelen voor deze gelegenheid bewerkt, zij het niet alle in dezelfde mate, maar het resultaat daarvan kan moeilijk in alle opzichten geslaagd heten.

Betreft Bint bestaat uit acht hoofdstukken, inclusief de preambule waarvoor de beschouwing over 'Keizerrijk' de basis vormt. De zeven aan *Bint* gewijde hoofdstukken presenteren het hybride panorama van evenzo vele aspecten van de roman, 'steeds vanuit een ander theoretisch gezichtspunt en met een andere methode'. Hoewel de theoretische en methodologische verscheidenheid minder groot en zwaar is dan in deze uitspraak gesteld wordt, is het parcours stellig veelkantig.

Achtereenvolgens wordt aandacht besteed aan de wijze waarop *Bint* in de recente literatuurgeschiedschrijving is benaderd (hoofdstuk 2) en aan de receptie van tijdgenoten en latere, veelal academische literatuurbeschouwers (3). Dan volgt het verslag van een close reading van *Bints* eerste hoofdstuk (4). Vervolgens wordt *Bints* pedagogiek besproken in de context van enige contemporaine visies op onderwijs en opvoeding (5), staan de negen vrouwelijke personages in *Bint* centraal (6) en komen enige intertekstuele excursies aan bod (7). Het achtste hoofdstuk is gewijd aan de rijke metaforiek van de roman, waarna de belangrijkste bevindingen van het onderzoek in een korte conclusie worden samengevat.

Als gezegd fungeert een verhandeling over ‘Keizerrijk’ uit de verhalenbundel *De wingerdrank* (1937) als begin van deze studie over *Bint*. Van Luxemburg legt zo niet alleen het accent op wat stellig een thematische kern van Bordewijks oeuvre is: de angst van mannelijke personages voor lichamelijke en voor de vrouw. Ook kan ze aldus demonstreren dat deze thematiek ten dele *op psychomachische wijze* gestalte krijgt: de zielenstrijd van het hoofdpersonage wordt in een deel van het verhaal veraanschouwelijkt door bijfiguren, locaties en gebeurtenissen. Het is met name de Belgische neerlandicus Michel Dupuis die de moderne varianten van deze oude methode in veel publicaties bekendheid heeft gegeven. Van Luxemburgs constatering dat Dupuis niet uitlegt wat de term *psychomachia* betekent en wat de relatie ervan is met Prudentius’ allegorie *Psychomachia* is overigens onterecht: zo’n bewering verraadt vooral dat de schrijfster geen gebruik heeft gemaakt, of kennis heeft genomen van secundaire literatuur waarin die informatie wèl wordt gegeven.

De zeven hoofdstukken over *Bint* bevestigen vanuit verschillende invalshoeken het beeld dat in enige contemporaine en veel latere reflecties domineert: de roman is een superieure proeve van modernistisch proza. En met ‘modernistisch’ wordt dan ‘(historisch) avant-gardistisch’ bedoeld, want vooral expressionisme, kubisme en constructivisme zijn de bewegingen die convergeren in de literaire theorieën van het tijdschrift *De stijl* (1917-1928) en zijn redacteur Theo van Doesburg, opvattingen waaraan de praktijk van Bordewijks korte romans uit de jaren dertig - *Blokken*, *Knorrende beesten* en *Bint* - in hoge mate verwant is. Volgens Van Luxemburg ging Bordewijk zelfs bij *De stijl* te rade voor zijn stilistische en compositorische experimenten, maar die formulering suggereert een bewuste beïnvloeding die vooralsnog niet bewezen is. Bordewijks verwantschap met de poëtische principes van Van Doesburg staat in Van Luxemburgs bespreking van de receptie en de literatuurgeschiedschrijving centraal. Ze geeft niet aan welke criteria zijn gehanteerd voor de selectie van de receptiedocumenten; opmerkelijk is het evenwel dat enige studies niet door de schrijfster gesignaleerd worden die juist in het kader van de avant-garde interessant zijn, zoals Bomhoff in *Wending* 1955/1956,

Dautzenberg in *Spiegel der letteren* 1979, Bronzwaer in *Tirade* 1981, Bakker in *Spiegel der letteren* 1995 en Rutenfrans in *Naar hoger honing? Plato en platonisme in de Nederlandse literatuur* uit 1998.

Met de minutieuze close reading van de twee pagina's van het eerste hoofdstuk expliciteert Van Luxemburg overtuigend hoezeer *Bint* ook een veelzijdig talig kunstwerk is dat de aandacht op zichzelf richt en de lezer dwingt tot een actieve rol. Ook Van Luxemburgs tekst vestigt de aandacht op zich, zij het onbedoeld, door een zekere stilistische onevenwichtigheid en terminologische onvastheid. Zeer lange, veelregelige zinnen, vooral voorkomend in de hoofdstukken die teruggaan op de oudere artikelen, contrasteren opvallend met een welhaast Bordewijkiaanse uitdrukkingsconcentratie. En wat betreft de analytische terminologie: niet altijd is, naar ik vermoed, even scherp gelet op het onderscheid tussen de hiërarchisch verschillende niveaus van de verteller en de abstracte auteur. Zo stelt de schrijfster: 'In de keuze van de naam van de geleerde vrouw: Schuurman, lijkt de verteller commentaar op de Bree's opinies te geven', terwijl *de verteller* toch niet de instantie is die namen kiest. Daarbij komt dat uitspraken over hetzelfde onderwerp niet altijd consistent zijn of lijken te zijn. Een constatering als 'De verteller levert psychologisch commentaar' is lastig te rijmen met wat enige bladzijden verder wordt beweerd: 'De psychologie van de hoofdpersonen wordt niet verteld maar uitgebeeld.'

Een verrassende tegenstelling met de tekstimmanente excursie vormt de mimetische lezing van de toespraken waarmee Bint bijdraagt aan een eigentijds debat over het onderwijs in Nederland. Dat gezinsontwrichting en gezagsondermijning in de jaren dertig het noodzaakte de opvoeding van leerlingen tot zelfstandige en daadkrachtige individuen met vergaande tucht en gehoorzaamheid ter hand te nemen, dat pedagogisch beginsel deelde Bint met vooraanstaande opvoeders en tijdgenoten als Ph. Kohnstamm en Koos Vorrink. Een markant verschil tussen hen en Bint is echter dat de schooldirecteur een fanaticus is voor wie barmhartigheid, mededogen en naastenliefde niet tellen. Hij overdrijft een deugd, zou Bordewijk zeggen, en dat voert in het werk van deze auteur steevast tot de ondergang. In de beschouwing over de negen vrouwen in *Bint* interpreteert Van Luxemburg een deel van de roman met succes als een psychomachie. Evenals in 'Keizerrijk' staat die methode in dienst van de overwinning op een psychose, nu van leraar De Bree, een psychose die elders in *De wingerdrank* treffend 'een hydrofobie voor de vrouw' wordt genoemd. Overigens zou een duidelijke vermelding van schatplichtigheid aan het werk van Harry Scholten op zijn plaats zijn geweest waar Van Luxemburg De Bree's fascinatie voor Bints tuchtsysteem in verband

brengt met de mechanismen van verdringing, projectie en compensatie die in dit personage zijn te onderkennen.

Bordewijk, zo bleek, wenste voor *Bint* een actieve lezer. Hij liet daartoe geen middel onbenut. Aan het slot van haar studie demonstreert Van Luxemburg de effectiviteit van de middelen intertekstualiteit en metaforiek. Verhelderend is vooral het commentaar op de allusies die Bordewijk zelf ‘onmiskenbaar’ zal hebben bedoeld, bijvoorbeeld de verwijzing naar het gedachtegoed van Nietzsche via formuleringen als deze van Bint: ‘Men moet de cirkelgang durven gaan’, of deze uitspraak van leraar Remigius over Bint: ‘Ik vind hem niet goed of slecht, maar superieur.’

Al met al is Van Luxemburg erin geslaagd de veelsoortige rijkdom van *Bint* als avant-gardistische tekst te belichten. Niettemin toont haar boek enige hier nog niet gesignaleerde mankementen die ernstig afbreuk doen aan de hommage aan *Bint* en Bordewijk die de schrijfster beoogde.

Er komen nogal wat hinderlijke druk- en spellingsfouten voor, niet alleen in namen – Pijke in plaats van Pyke, Vugt in plaats van Vugs – maar ook in een belangrijk begrip als conjunctie dat telkens als coniunctie gedrukt is. Van andere orde zijn talrijke kleine inhoudelijke onjuistheden. Zo wordt ten onrechte gesteld dat Van den Toorn 1987 Bordewijk niet noemt, dat Marsman een schrijver van *Het getij* was en redacteur van *Forum*, en dat Anten Bordewijks stijl generaliserend als surrealistisch typeerde. Een groter ongerief geeft het bibliografisch apparaat, dat door zijn vele onvolkomenheden de lezer weinig behulpzaam kan zijn. Zo zal hij Van Deyssel 1894 uit voetnoot 125 niet in de literatuurlijst aantreffen, evenmin als Vestdijk 1948 uit noot 33. Van Alphen 1988, p. 73-94 uit noot 150 is in de bibliografie opgenomen als *De canon onder vuur*, maar dit boek verscheen in 1991 en op de betreffende bladzijden staat geen tekst van Van Alphen. Enzovoort. Weinig secuur is het ook dat de literatuurlijst vele titels bevat die in het boek nergens zijn terug te vinden.

Tot de tekortkomingen die echt van de eerste orde zijn, behoren de fouten in de meeste citaten uit *Bint*. Nota bene in een proefschrift dat een prominente plaats heeft ingeruimd voor close reading is het merendeel van de *Bint*-citaten defect vanwege ontsparingen op het niveau van interpunctie, spelling, woorden, woordvolgorde en zinnen. Wat is er toch mis gegaan dat deze citaten zo in het boek terecht konden komen? De bron is de facsimile-uitgave van de eerste druk van *Bint*, verschenen in 1984. De paar voorbeelden spreken voor zich. ‘Mijn buurman heeft een grammofoon met jazzplaten, negerjazz. Ik luister altijd. Het is niet mooi, het is meer. Het is hortend, verscheurd, oer.’ Dezelfde passage bij Van Luxemburg luidt: ‘Mijn

buurman heeft een grammofoon met jazzplaten, negerjazz. Ik luister altijd. Het is niet mooi. Het is hortend, oer.’ ‘De Bree zag het opeens. Bint stond doodstil, hij schommelde even naar voren, naar achteren.’ Dat wordt in het proefschrift: ‘De Bree zag het opeens. Hij schommelde even naar voren, naar achteren.’ Het fragment ‘Hij stond moeilijk op, hij rekte zich eens. Zijn blik was al haast weer gewoon’ is getransformeerd tot ‘Hij stond moeilijk op. Hij rekte zich eens. Zijn blik was haast al weer gewoon.’; ‘raisonneerde’ wordt ‘raisoneerde’, ‘substantie’ wordt ‘substanties’, ‘vluchtten’ wordt ‘vluchten’. Ook zijn stilzwijgend verbeteringen aangebracht: ‘commissionnair’ wordt ‘commissionair’ en ‘concierge’ krijgt de correcte spelling ‘conciërge’. Enzovoort.

Nee, mooi is het zeker niet. Met een zorgvuldig gecorrigeerde handelseditie van deze studie kan mevrouw Van Luxemburg zich revancheren. Pas dan kan er sprake zijn van een waardig eerbetoon aan Bordewijk en zijn roman.

Uit: *Nederlandse letterkunde* 7 (2002), p. 238-242.